

ANNA BRANACH-KALLAS

Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu*

 <https://orcid.org/0000-0001-5754-1906>

Uwikłani w opowieści: o kolonialnych spotkaniach, emigracji i wizji Afryki Wschodniej w *Desertion* Abdulrazaka Gurnaha

Implicated in Entangled Stories: Colonial Encounters, Immigration and the Representation of East Africa in *Desertion* by Abdulrazak Gurnah

Abstract

The article offers an analysis of colonialism, immigration, and the representation of East Africa in *Desertion* (2005) by Nobel-Prize winner Abdulrazak Gurnah. By analyzing the complex structure of the novel, the article demonstrates that its protagonists are *implicated* in multiple stories, which only appear to be incompatible, but in reality are deeply entangled. Applying a variety of postcolonial theories, I focus on Gurnah's representation of the colonial encounter at the end of the 19th century in British East Africa. I show that the colonizers' attitudes in the novel vary from an aggressive perspective on colonial conquest, through to the belief in the legitimacy of the imperial mission, to an ideology which Mary Louise Pratt defines in terms of *anti-conquest* and *reciprocity*. However, their uncontrollable, often somatic reactions, illustrate the ambivalence of colonial discourse and foreshadow the decline of colonialism. The article also argues that Gurnah's vision of local interactions in East Africa at the turn of the 20th century is particularly complex and that the writer proposes cosmopolitan ethics. Yet, at the same time, Gurnah does not idealize East Africa and depicts prejudice and discrimination, particularly in relation to women of mixed parentage. Furthermore, the article discusses the cultural shock of the immigrant figure and the phenomena of *mimicry* and *(de)colonization of the mind* in Gurnah's novel. Finally, it shows how Gurnah questions the concept of racial divisions, demonstrating their harmful effects in the 1960s both in Britain and in Zanzibar.

* Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu, Katedra Literatury,
Kultury i Komparatystyki Anglojęzycznej
ul. Bojarskiego 1, 87-100 Toruń
e-mail: kallas@umk.pl

Projekt został sfinansowany ze środków Narodowego Centrum Nauki, przyznanych na podstawie decyzji numer
DEC: 2019/33/B/HS2/00019.

Wstęp. Emigracja i Afryka Wschodnia w twórczości Abdulrazaka Gurnaha

Obok M.G. Vassanjiego Abdulrazak Gurnah to jeden z niewielu angielskojęzycznych pisarzy wywodzących się z Afryki Wschodniej, którzy zyskali międzynarodową sławę. Ubiegłoroczny laureat Literackiej Nagrody Nobla urodził się w 1948 roku na Zanzibarze w rodzinie arabskiej wywodzącej się z Jemenu. Po rewolucji, która doprowadziła do powstania nowego państwa, Tanzanii, prześladowany jako członek społeczności arabskiej, Gurnah wyemigrował do Wielkiej Brytanii. Ukończył studia literaturoznawcze i w latach 1985–2017 wykładał na Uniwersytecie Kent w Canterbury. W swych badaniach zajmował się przede wszystkim literaturą postkolonialną, a w szczególności twórczością takich pisarzy, jak Wole Soyinka, Ngũgĩ wa Thiong’o czy Salman Rushdie (zob. McKenna 2021). W twórczości Gurnaha pobrzmiewają echa języka suahili, hindi oraz dialektów arabskich. Styl noblisty jest przystępny i pozbawiony ozdobników — Gurnah opisuje często dramatyczne wydarzenia bez zbędnych emocji, a jego proza jest w swej prostocie głęboko poruszająca.

Nagrodzony za „bezkompromisową i pełną empatii analizę konsekwencji kolonializmu i losu uchodźcy w otchłani między kulturami i kontynentami” (*Abdulrazak Gurnah...* 2022, przeł. A.B.-K.), noblista jest autorem dziesięciu powieści. Dominujące wątki jego twórczości to emigracja, prześladowania na tle etnicznym i rasowym oraz różnorodność społeczeństw wschodnioafrykańskich. W wywiadzie z Susheilą Nastą Gurnah wyznaje, że we wszystkich jego powieściach interesowało go przede wszystkim to, jak postaci kształtują swoją tożsamość, szczególnie w obliczu gwałtownych przemian politycznych lub emigracji. Pragnął zgłębić, jak ludzie świadomie się zmieniają, jak nadają nowy kształt swojemu „ja” (Nasta 2004: 357). Wątek ten odnajdujemy między innymi w *Pilgrim’s Way* (1988), *Dottie* (1990), *Admiring Silence* (1996), *By the Sea* (2001), *The Last Gift* (2011) i *Gravel Heart* (2017), w których pobrzmiewają echa doświadczeń i dylematów pisarza-uchodźcy. Sekrety, ucieczka w świat wyobraźni, konieczność kamuflażu i ciągłego wymyślania siebie na nowo charakteryzują portrety emigrantów i ich potomków w twórczości pisarza. Obcość innego, ale także obcość własna, ukazana jako przeżycie egzystencjalne, to klucz do tych powieści noblisty. Ponadto, w *Admiring Silence* i *By the Sea* Gurnah z dużą wnikliwością ilustruje dramatyczne skutki przewrotów politycznych, które miały miejsce w latach sześćdziesiątych

na Zanzibarze. Bagaż traumatycznych doświadczeń, a także dyskryminacja, której bohaterowie doznają w Wielkiej Brytanii, utrudniają im integrację i odzyskanie równowagi psychicznej w nowym kraju.

W swojej twórczości Gurnah podważa stereotypowe obrazy Afryki Wschodniej. W literaturze białych osadników ta część kontynentu afrykańskiego jawi się często jako utracony raj, świat idyllicznej przyrody, złota, kości słoniowej i wszelkiego bogactwa (zob. Deckard 2010; Miller 2015: 95–109). W utworach Gurnaha mamy do czynienia z demitologizacją tego typu wyobrażeń o Afryce. W nominowanej do nagrody Bookera powieści *Paradise* (1994) pisarz przygląda się zmianom zachodzącym na wschodnim wybrzeżu Afryki na przełomie XIX i XX wieku. Jego młodociany bohater podróżuje w głąb łądu wraz z kucyką karawaną, napotykając na swej drodze postaci o różnym pochodzeniu etnicznym i rasowym. Zachwycające są tu opisy afrykańskich krajobrazów, lecz raj, którym jest Afryka, powoli znika pod naporem modernizacji i kolonializmu. Noblista nie oskarża jednak Europejczyków o wszelkie nieszczęścia kontynentu, wskazuje bowiem na wewnętrzne konflikty i problemy Afryki, takie jak bieda, niewolnictwo czy sprzedaż dzieci za długi. Jednocześnie w *Paradise* Gurnah koncentruje się na złożonych interakcjach pomiędzy mieszkańcami wybrzeża Oceanu Indyjskiego, gdzie przenikały się wpływy afrykańskie, arabskie, indyjskie, chińskie i europejskie. Bohaterowie Gurnaha praktykują swoistą etykę współlbycia, nawiązując trwale przyjaźnie wbrew różnicom etnicznym i kulturowym (zob. Steiner 2010). Ów kosmopolityzm przeczy stereotypowi Afryki jako przestrzeni hermetycznej, pełnej konfliktów i odpornej na zmiany. Taki obraz relacji pomiędzy Afrykanami o różnych korzeniach etnicznych odnajdujemy również w ostatniej powieści, *Afterlives* (2020). Gurnah opisuje w niej losy Askarysów służących w niemieckiej *Schutztruppe* w przededniu i podczas pierwszej wojny światowej. Kreśli barwne tło wydarzeń historycznych, ukazując jednocześnie różnorodność postaw Afrykanów wobec imperializmu. Źródłem antagonizmów pomiędzy tubylcami jest przede wszystkim polityka kolonialna i okrutne praktyki *Schutztruppe*. Dzięki otwartości i tolerancji wspólnoty afrykańskiej o wielorakim pochodzeniu bohaterowi powieści udaje się otrząsnąć z traumatycznych doświadczeń wojennych i uniknąć wykluczenia (zob. Branach-Kallas 2022).

***Desertion* jako powieść auto/biograficzna**

Desertion z roku 2005 jest jedną z najbardziej ambitnych powieści Gurnaha i najpełniej ilustruje wielowątkowość jego prozy. Znajdziemy w niej trzy wspomniane motywy charakterystyczne dla twórczości noblisty: motyw kolonializmu i przemocy politycznej oraz związanej z nią emigracji. Powieść składa się z trzech części. Pierwsza rozgrywa się w Protektoracie Afryki Wschodniej w 1899 roku; pisarz nakreśla w niej okoliczności, w jakich doszło do spotkania angielskiego podróżnika i orientalisty Martina Pearce'a z Rehaną Zakariją, siostrą miejscowego sklepikarza o mieszanym pochodzeniu afrykańsko-indyjskim, Hassanaliego. Spotkanie to, jak dowiadujemy się w kolejnych rozdziałach, zakończyło się skandalicznym romanssem. W tej części Gurnah w nadzwyczaj absorbujący sposób przedstawia interakcje pomiędzy ludnością arabską, indyjską i afrykańską, obyczaje tych społeczności, a w szczególności kulturę życia codziennego kobiet. Druga część *Desertion* osadzona jest w mieście Zanzibar w latach pięćdziesiątych i sześćdziesiątych XX wieku. Gurnah przedstawia w niej losy dwóch braci, Amina i Rashida, oraz ich siostry Faridy, na tle wydarzeń, mających doprowadzić do niepodległości Zanzibaru. Istotnym wątkiem jest

tu romans starszego brata Amina z wnuczką Rehany Jamilą. W trzeciej części natomiast dramatyczne wydarzenia z lat sześćdziesiątych przedstawione są w innym świetle, a akcja powieści toczy się częściowo w Wielkiej Brytanii, gdzie osiedlił się Rashid. Opowieść opartą o dziennik Amina uzupełniają informacje dostarczone Rashidowi wiele lat później przez Barbarę Turner, wnuczkę Martina Pearce'a i Fredericka Turnera, dla której przeszłość jej przodków w Afryce stanowi skomplikowaną spuściznę rodzinną.

W każdym z rozdziałów narrator przyjmuje perspektywę innego bohatera, w związku z czym opowieść ma charakter fragmentaryczny. W ostatnim, autotematycznym rozdziale pierwszej części, pod znamionym tytułem *Interruption* (Przerwa), pierwszoosobowy narrator utożsamia się z fikcyjnym autorem i ujawnia swoją tożsamość — jest nim Rashid, usiłujący odtworzyć wydarzenia sprzed lat. Przyznaje, że trudno jest mu sobie wyobrazić, jak doszło do romansu Pearce'a i Rehany, i przedstawia różne scenariusze ich związku. Zwracając się bezpośrednio do czytelnika, podkreśla również, jak głęboko splątane są historie¹, które opisuje: „Jak widzisz, w tej opowieści jest pewne ja, ale nie jest to opowieść o mnie. Jest to opowieść o nas wszystkich, o Faridzie i Aminie i naszych rodzicach, jak również o Jamili. O tym, jak jedna opowieść zawiera inne i jak nie należą one do nas, ale wpisują się w przypadkowy bieg wydarzeń naszych czasów, i o tym, jak opowieści pochłaniają nas i jak jesteśmy w nie na zawsze wplątani” (Gurnah 2005: 120)². Według Folasade Hunsu, *Desertion* jest powieścią „auto/biograficzną” [*auto/biographical*], w której Gurnah utożsamia się z postacią Rashida, a inspirację czerpie z własnego dzieciństwa na Zanzibarze oraz z doświadczenia emigracji do Wielkiej Brytanii. Jednocześnie jednak tworzy wiele innych historii, ukazując skomplikowane powiązania pomiędzy bohaterami na przestrzeni osiemdziesięciu lat. Przenikanie się perspektywy biograficznej i autobiograficznej oddaje w powieści połączenie pierwszo- i trzecioosobowej narracji oraz wielość punktów widzenia (Hunsu 2014: 79–80).

Motyw tytułowego opuszczenia/porzucenia pojawia się na kilku poziomach *Desertion*. Dotyczy przede wszystkim związków intymnych bohaterów. Rehana zostaje porzucona przez pierwszego męża, kupca z Indii, a następnie przez Martina Pearce'a. Ich córkę wychowuje brat Rehany, Hassanali, wraz z żoną Maliką, gdyż opuszczona przez kochankę matka nie jest w stanie zająć się dzieckiem. Pół wieku później Amin zrywa romans z ukochaną Jamilą, ponieważ związek z wnuczką kurtyzany o mieszanym pochodzeniu jest nie do zaakceptowania dla jego rodziców. Decydując się na studia w Wielkiej Brytanii, Rashid porzuca swoją rodzinę w Zanzibarze. Jego partnerka, Grace, opuszcza go po wielu latach wspólnego życia. Jednocześnie motyw ten odnosi się do sytuacji politycznej na Zanzibarze, gdy z wyspy wyprowadzają się Anglicy. Doświadczenie emigracyjne Rashida w dużej mierze kształtuje ponadto poczucie opuszczenia i głębokiego osamotnienia. Zdaniem Hunsu, doświadczenie porzucenia/opuszczenia jednoczy bohaterów powieści niezależnie od epoki, w której żyją, i miejsca ich zamieszkania (Hunsu 2014: 87).

Jak podkreśla Gurnah we fragmencie zacytowanym powyżej, decydującą rolę w życiu jego bohaterów pełnią przypadkowe spotkania i skomplikowane historie rodzinne,

¹ Splot wątków i opowieści w *Desertion* i innych powieściach Gurnaha przywołuje pojęcie *histoire croisée*, w ujęciu Michaela Wernera i Bénédicte Zimmermann (2006: 30–33), opartej na krzyżowaniu się różnych historii, wydobywaniu zależności przestrzennych, czasowych, jak i różnorodnych punktów widzenia, tradycji i perspektyw interpretacyjnych.

² Cytowane fragmenty *Desertion* w tłumaczeniu autorki artykułu.

z których nie potrafią się wypłatać. Jednocześnie jednak, opisując osobiste perypetie postaci, Gurnah konfrontuje czytelnika z problemami o szerszym wymiarze, takimi jak kolonializm i dyskryminacja, a także rasizm i emigracja. Ten rodzaj *u w i k ł a n i a* bohaterów *Desertion* zyskuje głębszy sens w świetle myśli Michaela Rothberga. Badacz ów wprowadza pojęcie *u w i k ł a n e g o* podmiotu (*implicated subject*) dla określenia uczestników wydarzeń, w których nie odegrali wyraźnej roli sprawcy ani ofiary i/lub w które nie byli bezpośrednio zaangażowani (Rothberg 2019: 1). Na doświadczenia i decyzje postaci *Desertion* mają wpływ procesy historyczne i różnorakie mechanizmy społeczne, nie w pełni uświadomione, a ich postępowanie często podsyca konflikty. Gurnah stawia w ten sposób istotne pytania dotyczące postaw etycznych wobec kryzysów społeczno-politycznych będących następstwem kolonializmu.

Kolonialne spotkania, (anty)podbój, kosmopolityzm i wzajemność

W pierwszej części powieści Gurnah ilustruje kontakty pomiędzy kolonizatorami a ludnością tubylczą. Pewnego dnia w niezidentyfikowanym mieście na północ od Mombasy Hassanali znajduje na ulicy wycieńczonego Martina Pearce'a. Martin odłączył się od europejskiej wyprawy myśliwskiej i został porzucony przez swoich przewodników. Hassanali postanawia zająć się Europejczykiem w swoim domu, oddając go pod opiekę miejscowych znachorów oraz swej siostry i żony, lecz wkrótce na miejscu pojawia się urzędnik okręgowy Frederick Turner i zabiera Pearce'a do swojej posiadłości. Dominującą postawę brytyjskich kolonizatorów reprezentują w powieści Turner, odpowiedzialny za administrację Protektoratu Afryki Wschodniej, oraz Burton, zarządca lokalnego majątku, który spędził wiele lat w Afryce Południowej. W ich dyskusjach wybrzmiewają echa koncepcji kolonialnych charakterystycznych dla schyłku XIX wieku. Przekonania Burtona są bardziej radykalne, uważa on bowiem, że w posiadłościach brytyjskich w Afryce ludność afrykańska powinna wkrótce wyginać i zostać zastąpiona przez europejskich osadników. Afrykanie nie są bowiem w stanie, jego zdaniem, przetrwać w kontakcie z cywilizacją europejską. Burton twierdzi, że jego darwinistyczne poglądy zostały naukowo potwierdzone w innych krajach Imperium. Wierzy przy tym, że Brytyjska Afryka Wschodnia ma potencjał Ameryki Północnej, przeszkodą są jednak tubylcy, zepsuci przez Arabów, ich religię i kulturę. Ludność arabską Burton również postrzega poprzez pryzmat orientalistycznych stereotypów, podkreślając jej lenistwo i zachłanność (Gurnah 2005: 82–83).

Turner wspomina zaś, z pewną ironią, o odpowiedzialności białego człowieka wobec podbitych ludów (Gurnah 2005: 84). Uważa się za imperialnego idealistę i jest przekonany o wyższości Europejczyków oraz misji Imperium. W jego wypowiedziach pojawiają się liczne aluzje do współczesnej mu literatury, pism podróżnika Mungo Parka czy słynnego wiersza Rudyarda Kiplinga „Brzemie białego człowieka”. Choć uważa się za miłośnika sztuki i doskonale zna złożoną historię terenów pod jego administracją, wieloetniczna ludność zamieszkująca te okolice drażni go i irytuje. Kiedy odwiedza Hassanaliego, przekonany, że ten ostatni ukrył rzeczy należące do Pearce'a, zwraca się do niego podniesionym głosem, grozi mu szpicrutą, obraża go i okazuje mu pogardę. Co ciekawe, Gurnah podkreśla jednak, że w przeciwieństwie do Burtona, wcielając się w rolę zdobywcy i surowego przedstawiciela Imperium, Turner miewa chwile głębokiego zwątpienia. Niepewność ogarnia go na przykład, gdy udaje się do domu Hassanaliego, żeby zabrać Pearce'a:

Wstał i rozejrzał się wokół siebie i nagle uderzyła go osobliwość wszystkiego wokół, jego samego w tym miejscu, na podwórzu domu tych ludzi, gdy tak stał w swych wypastowanych oficerkach, uderzając niecierpliwie w łydkę szpicrutą, z chorym mężczyzną u swych stóp, otoczony obcymi ludźmi o ciemnych twarzach, na których z niewiadomej przyczyny był wściekły. To było znane mu poczucie osobliwości, jak gdyby część niego przyglądała mu się z zewnątrz [...]. (Gurnah 2005: 41)

Mamy tu do czynienia z ambiwalencją dyskursu kolonialnego, o której pisze w *Miejscach kultury* Homi K. Bhabha. Z jednej strony, za pomocą rozlicznych stereotypów, kolonizatorzy bezustannie przedstawiają kolonizowanych jako innych i obcych. Z drugiej strony jednak, stereotypy te mają pomóc kolonizatorom oswoić inność podbitych ludów. Pozwalają one opanować uczucie niepewności, jakie budzi obcość, i sprawiają, że staje się ona bardziej czytelna, a co za tym idzie mniej groźna (Bhabha 2010: 62–63). Turner musi zatem odgrywać rolę bezlitosnego namiestnika Imperium — zakłada bowiem, że ludzie, którzy przygarnęli Martina, są dzicy, brudni i nieuczciwi, dlatego należy traktować ich okrutnie i bezwzględnie. Surowa, pryncypialna postawa pozwala mu zdusić w sobie uczucie lęku i niepewności sprawiające, że kolonizowani mogliby wydać mu się bardziej ludzcy, a on sam, paradoksalnie, bardziej obcy.

W *Desertion* Gurnah ukazuje zatem rozchwianie dyskursu kolonialnego. Z trzech postaci Europejczyków pojawiających się w pierwszej części powieści to Pearce jest najbardziej krytyczny wobec Imperium. Przedstawione przez Burtona i Turnera teorie wyższości białego człowieka budzą w nim obrzydzenie. Co interesujące, zaznacza on, że słyszał podobne argumenty z ust innych Europejczyków, Francuzów i Holendrów, a nawet Szwedów i Polaków (sic!). W dyskusji z Turnerem i Burtonem podkreśla, że nadszedł czas, aby spojrzeć na imperializm „mniej heroicznie” i z pewnym autokrytycyzmem (Gurnah 2005: 85). Co więcej, Gurnah łączy antyimperializm Pearce’a z jego postawą wobec zwierząt. Zanim pojawił się w domu Hassanaliego, Pearce towarzyszył europejskiej wyprawie myśliwskiej do Somalii. Wkrótce nie mógł jednak znieść morderczych zapędów myśliwych, którzy zabijali pięć lwów dziennie, liczne antylopy, nosorożce i lamparty: „Wszyscy cuchnęliśmy krwią i wnętrznościami. Ubojem i suszącymi się skórami. Muchy siadały na nas jak na padlinie. Jedliśmy tak dużo zwęglonego mięsa, że nasz oddech i odchody wypełniały powietrze wokół nas smrodem przyprowadzającym o mdłości” (Gurnah 2004: 52). W dziewiętnastowiecznej kulturze angielskiej polowanie miało znaczenie symboliczne — łączyło się z wizją angielskości i było częścią ideologii imperialnej (zob. Tichelar 2017: 9). Wśród klas wyższych rozpowszechnione było przekonanie, że polowanie kształtuje charakter i jest lekcją siły i hartu ducha. Pod koniec XIX wieku dało możliwość powrotu do atawistycznych koncepcji męskości i ucieczki od uprzemysłowionego społeczeństwa. Natomiast polowanie na grubego zwierza w koloniach stało się okazją do afirmacji męskości imperialnej. Wywodzący się z wyższych klas myśliwy był często przedstawiany jako „pionier” Imperium, a jego podróże w nieznanne regiony miały być zwiastunem nadejścia cywilizacji. Jako część kultury imperialnej, polowanie na grubego zwierza było swoistym przywilejem kolonizatorów i odzwierciedlało ich dominację, kontrolę i autorytet w odległych koloniach. Wielkie wyprawy myśliwskie stanowiły więc symbol potęgi imperialnej (Gillespie 2007: 5–7). Pod koniec XIX wieku Afryka Wschodnia stała się rajem dla bogatych turystów z Europy traktujących myślistwo jako rodzaj sportu³.

³ Nostalgicą za wizją Afryki Wschodniej jako rajem dla myśliwych odnajdujemy na przykład w *Pożegnaniu z Afryką* (1937) Karen Blixen.

To wówczas wprowadzono przepisy ograniczające prawo tubylców do polowania, a wielkie wyprawy na safari stały się przywilejem elit europejskich (MacKenzie 1988: 149, 164). W *Affective Communities* Leela Gandhi analizuje ściśle powiązania pomiędzy ruchem na rzecz obrony zwierząt a antyimperializmem w Wielkiej Brytanii na przełomie XIX i XX wieku. Sprzeciw wobec uboju zwierząt, praktyk myśliwskich ogólnie pojęta sympatia dla zwierząt charakteryzowały wielu dysydentów tego okresu, których ponadto wyróżniały poglądy socjalistyczne i antyimperialne (Gandhi 2006: 8)⁴. Nic więc dziwnego, że w *Desertion* Pearce postrzegany jest przez pozostałych Europejczyków jako dziwak i skrajny idealista. Stara się ukryć swoje przekonania, choć zarówno praktyki myśliwych podczas safari, jak i rasistowskie wywody Burтона wywołują w nim podobną reakcję somatyczną.

Podczas gdy Burton i Turner utożsamiają się z ideologią podboju, Pearce'a charakteryzuje postawa, jaką Mary Louise Pratt analizuje w książce *Imperialne spojrzenie. Pisarstwo podróżnicze a transkultuacja* w kategoriach antypodboju. Już sama scena przybycia bohatera do miasteczka wpisuje się w konwencję imperialnej literatury podróżniczej (zob. Pratt 2011: 118–119). Martin ledwo wyszedł cało z opresji, gdy został pozbawiony jedzenia i broni przez zdradliwych przewodników. Postać tę, przypominającą bardziej ducha niż istotę ludzką, charakteryzuje bierność i niewinność, w przeciwieństwie do agresywnej postawy Burтона i Turnera. Ponadto, interakcje społeczne, które Pearce nawiązuje z miejscową ludnością, nie są oparte na binarnych stosunkach władzy, lecz towarzyszy im „aura wzajemności” (Pratt 2011: 118). Kiedy Pearce odwiedza ponownie Hassanaliego, mieszkańcy miasta są zaskoczeni jego otwartością. Po raz pierwszy mogą przyjrzeć się Europejczykowi z bliska w atmosferze wzajemnej życzliwości. Jest pierwszym napotkanym przez nich Anglikiem mówiącym po arabsku i w swahili. Postrzeganie funkcjonuje tu zatem „zgodnie z zasadą wzajemności” (Pratt 2011: 120) — niczym Mungo Park, którego *Podróże we wnętrzu Afryki* analizuje Pratt, Pearce w zamian za możliwość przyjrzenia się z bliska mieszkańcom kontynentu sam również zostaje poddany oględzinom. Martin pragnie nie tyle wynagrodzić Hassanaliiemu jego trud, co udowodnić mu, że w przeciwieństwie do Turnera nie kieruje nim nieufność. Zamierza odwdziżyć się, okazując jego rodzinie podobną serdeczność, jaką okazano jemu. Dyskurs wzajemności wypukla egalitaryzm, do którego dąży Pearce w relacjach z tubylcami. Bohater dzieli z rodziną Hassanaliego skromny posiłek i wówczas ulega fascynacji Rehaną.

Natomiast Hassanali i jego siostra starają się postępować zgodnie ze swoją wiarą i wrodzoną im ciekawością. Choć bardzo niepewny siebie, Hassanali uwielbia gości i radosny zamęt towarzyszący ich wizytom. Jest to ponadto postać głęboko religijna, a islam nakazuje okazać pomoc bliźniemu. Co więcej, jako syn kupca z Indii, który wtopił się w lokalną społeczność, wiążąc się z Afrykanką, Hassanali niejednokrotnie doświadczał pogardy ze strony miejscowych Indusów. Ojciec bohatera uważał, że islam narzuca pewien transnarodowy uniwersalizm (Steiner 2010: 130) i nie znosił podziałów społecznych oraz obsesji czystości kastowej, typowych dla społeczeństwa indyjskiego. Stanowisko Hassanaliego można scharakteryzować w kategoriach „afektywnego kosmopolityzmu” — terminem tym Gandhi określa postawę etyczną osób, które pociąga inność i które wchodzą w przyjacielskie relacje

⁴ Ruchy, których celem było przeciwdziałanie wiwiskcji oraz przemocy wobec zwierząt, rozwinęły się w Anglii pod koniec XIX wieku. Na początku XX wieku powzięto również pierwsze wysiłki w celu ochrony zwierząt w Afryce. Zob. MacKenzie 1988; Gandhi 2006: 67–114; Tichelar 2017.

poza swą społecznością lub wbrew obowiązującym w niej nakazom (Gandhi 2006: 17)⁵. Bohater jest zafascynowany innością i dlatego spotkanie z Pearcem jest dla niego tak ważne i ekscytujące.

Gurnah przedstawia Rehanę jako postać nadzwyczaj krytyczną i odważną. W przeciwieństwie do brata, w którym groźby Turnera budzą przerażenie, Rehana nie ulega panice, a na grubiańskie zachowanie urzędnika reaguje oburzeniem. Bohaterka nie potrafi zrozumieć, jak Anglik śmiało wtargnął do ich domu bez żadnego przywitania i zabrać nieprzytomnego Pearce'a, nie dziękując im ani słowem za udzielone mu schronienie i pomoc. Gdy Turner wraca, oskarżając ich o kradzież rzeczy należących do Martina, Rehana wściekłym gestem wręcza mu brudne łachmany, w których Pearce pojawił się w ich domu. Postrzega Turnera jako uosobienie imperialnej pychy i okrucieństwa: „Stał tam [...] z brudnymi butami na macie, a jego czerwona twarz ociekała potem. Widziałaś te oficerki? Gdyby cię kopnął, mogłyby złamać ci kości. [...] podeszwy są pewnie z metalu i wysmarowane trucizną. Ci ludzie to mordercy” (Gurnah 2005: 56). Kiedy i w jakich okolicznościach bohaterka odwzajemniła uczucia Pearce'a, pozostaje jednak w powieści niewyjaśnione. Opiekując się nim, Rehana nie postrzega go jako typowego *mzungu*. Jego wycieńczone ciało przypomina jej trupa lub zjawę, z którą nie chce mieć do czynienia. Podczas gdy narrator opisuje szczegółową reakcję Pearce'a na widok Rehany, jej punkt widzenia pozostaje nieznanym. Pod koniec powieści czytelnik dowiaduje się jednak, że Rehana wprowadziła się do mieszkania Pearce'a w Mombasie. Relacja z Anglikiem daje jej możliwość ucieczki z patriarchalnej społeczności zdominowanej przez tradycyjne obyczaje, gdzie jako kobieta porzucona przez męża jest skazana na życie pełne zakazów i wyrzeczeń. Po kilku latach Pearce powraca jednak do Anglii, prawdopodobnie nigdy się nie dowiadując, że ma córkę. Wkrótce Rehana zwiąże się z przyjacielem Martina, Szkotem Andrew Millsem, z którym będzie żyła aż do jego śmierci. W oczach swojej społeczności Rehana staje się więc przedmiotem skandalu, *chotara* z nieślubnego łoża i matką kolejnego mieszańca. Ponadto należy zaznaczyć, że Pearce, „bohater antypodboju” (Pratt 2011: 117), nadużywa przyjaźni Hassanaliego, nawiązując romans z jego siostrą. W końcu porzuca Rehanę i wraca do Europy, co przekreśla „aurę wzajemności” i pozorny egalitaryzm ich relacji. W oczach Europejczyków Rehana pozostaje natomiast anonimową „miejscową kobietą” — postacią, którą Gayatri Chakravorty Spivak (1994) nazwałaby zapewne „niemym subalternem”.

Kolonizacja umysłu, emigracja, dyskryminacja i „ślepotą”

Druga część powieści rozgrywa się w ostatnim okresie panowania brytyjskiego na Zanzibarze, w sielskich latach dzieciństwa bohaterów nie zdających sobie sprawy, że wkrótce ich kraj czeka niepodległość i rewolucja. Był to czas, kiedy niemalże całym kontynentem afrykańskim zarządzali jeszcze Europejczycy. Narrator przedstawia mapy Afryki jako swoisty sposób „rozumienia świata” (Gurnah 2005: 148), gdzie kolor czerwony symbolizuje krew rozlaną w imię Imperium przez Brytyjczyków, zieleń — bukoliczne wyobrażenia o kolonizacji Francuzów, purpura — obsesje religijne i barbarzyńskie praktyki Portugalczyków, a brąz — nadzwyczaj cyniczną skuteczność Belgów (Gurnah 2005: 149). Mapy są w powieści wyrazem imperialnej zaściankowości — wprowadzają potrzebę podziałów, klasyfikacji

⁵ Steiner (2010: 132) przypisuje ten kosmopolityzm również Martinowi. Moja interpretacja jest nieco odmienna.

i kategoryzacji, które kontrastują z otwartością na inność w społeczeństwach wschodnioafrykańskich sprzed kolonizacji (Moorthy 2010: 84). Poza szkołą bohaterowie powieści nie mają kontaktów z Anglikami i niewiele o nich wiedzą, podejrzewają natomiast, że postrzegają oni wieloetniczną społeczność wyspiarską jako „pełną wzburzenia i zgrzyoty Wieżę Babel” (Gurnah 2005: 170).

Podczas gdy dla Amina i Rashida szkolnictwo brytyjskie jest czymś naturalnym, ich dziadek sprzeciwiał się kolonialnej edukacji swojego syna, obawiając się, że Anglicy wpoją mu pogardę dla własnej społeczności. Obawy dziadka bohaterów ujął w słynnym eseju *Decolonizing the Mind* kenijski pisarz Ngũgĩ wa Thiong’o. Podkreśla on, że alienacja, której doświadczają Afrykanie pod wpływem kolonialnej edukacji, polega na odseparowaniu języka abstrakcyjnego i konceptualnego od języka codziennych interakcji. W sposób nadszwyczyt obrazowy opisuje skutki „kolonizacji umysłu”: „To jakby oddzielić umysł od ciała w taki sposób, że zajmują dwie niepowiązane sfery językowe w tej samej osobie. W szerszej perspektywie społecznej, to jakby wyprodukować społeczeństwo głów pozbawionych ciała i ciał pozbawionych głów” (Ngũgĩ 1986: 28; przeł. A.B.-K.). Alienacji, którą rozpoznał Ngũgĩ, doświadcza młodszy z braci, Rashid. Jest szczególnie uzdolniony, fascynuje się angielską poezją romantyczną i sam próbuje pisać wiersze w języku angielskim. Jego nauczyciele oceniają je jednak bardzo krytycznie jako pozbawione sensu i logiki, podobnie jak każdą próbę naśladowania Anglików przez Afrykanów (Gurnah 2005: 147). Dostrzegają jednak jego talent i pomagają mu przygotować się do egzaminów oraz zdobyć stypendium na Uniwersytecie w Londynie. Pod wpływem nauczycieli i przeczytanych książek Rashid czuje się coraz bardziej wyalienowany na Zanzibarze: drażnią go „społeczne unizienie, średnio-wieczna religijność i skłonność do mijania się z historyczną prawdą” (Gurnah 2005: 155), czyli cechy, które przypisuje swemu wyspiarskiemu narodowi. Pograżony w swoich myślach, pozostaje nieświadomy dramatu, jaki przeżywa jego brat. W przypadku siedemnastoletniego Rashida mamy więc do czynienia z kolonizacją umysłu, o której pisał Ngũgĩ, a której obawiał się dziadek bohatera:

Im ciężiej nauczyciele Rashida kazali mu pracować, aby zdobył wiedzę o ich świecie, tym bardziej Rashid pragnął odnieść w nim sukces. Było to nie tylko pragnienie, aby odnieść sukces i zadowolić swoich nauczycieli, ale coś bardziej subtelnego niż się wydaje, coś bardziej kuszącego: im bardziej skomplikowany stawał się jego sposób myślenia, tym bardziej mu się wydawało, że ich świat stawał się jego światem. (Gurnah 2005: 155–156)

Emigrację Rashida do Wielkiej Brytanii Gurnah przedstawia jednak jako trudne doświadczenie wygnania i wyobcowania. Podróż do Europy okazuje się dla bohatera wielkim rozczarowaniem. Na uczelni wykładowcy traktują studentów z kolonii z pogardliwą wyższością, a angielscy rówieśnicy wyśmiewają się z nich i unikają z nimi kontaktów, niczym Anglicy na Zanzibarze. Na początku bohater sądzi, że to jego wina, że wypowiada się w niewłaściwy sposób albo za bardzo pragnie, żeby inni go polubili. Później podejrzewa, że to jego strój budzi niechęć Anglików, że jego ubrania są zbyt tandetne i niedopasowane. Stara się więc zmienić swój wygląd i zachowanie, aby za wszelką cenę zdobyć sympatię kolegów. Postawa Rashida jest więc przykładem mimikry we wczesnym ujęciu noblisty V.S. Naipaula, którego powieść *Marionetki* (ang. *The Mimic Men*, 1967) stanowi klasyczne już dziś studium zależności społeczeństw kolonialnych od metropolii i prób naśladowania kolonizatora. To, że Rashid przejął europejski sposób myślenia i bycia, oraz fakt, że świetnie włada językiem

angielskim i właściwie odciął się od swoich korzeni, wywołuje jednak wśród Anglików dwuznaczną reakcję aprobaty, dyskomfortu i strachu. Komentarz Bhabhy dotyczący mimikry pozwala lepiej zrozumieć gorzkie przemyślenia bohatera: „[...] mimikra kolonialna to pragnienie zreformowanego, rozpoznawalnego Innego, jako podmiotu różnicy, który jest prawie taki sam, ale nie całkiem. Inaczej mówiąc, dyskurs mimikry tworzy się wokół dwuznaczności: mimikra, aby była skuteczna, musi bezustannie demonstrować swoje ześlizgiwanie się znaczenia, swój nadmiar, swoją różnicę. [...] Mimikra jest więc znakiem o podwójnej artykulacji, [...] stanowi jednocześnie podobieństwo i zagrożenie” (Bhabha 2010: 80–81). Wrogie reakcje kolegów ze studiów, jak również napotkanych przypadkowo przechodniów, uświadamiają wkrótce bohaterowi, że mimo iż ukształtowały go brytyjska literatura i kultura, w oczach Anglików pozostanie na zawsze obcy i niechciany.

Podczas studiów w Londynie Rashida ogarnia coraz głębsza frustracja i rozgoryczenie. Jak wyjaśnia Gurnah, poczucie rozczarowania emigranta nie dotyczy jedynie kraju, do którego emigrował: „To także rozczarowanie sobą, rozczarowanie tym, jak emigrant poradził sobie z nowym doświadczeniem. Równie ważne, co rozczarowująca rzeczywistość, są niezaspokojone pragnienia” (Nasta 2004: 357)⁶. Jednocześnie bohatera *Desertion* przepelnia tęsknota za krajem, z którego tak bardzo chciał uciec, i za rodziną, od której tak bardzo chciał się uniezależnić. Zaczyna wówczas studiować historię imperializmu i teorie niższości rasowej kolonizowanych ludów, co wprowadza go w stan głębokiego poruszenia. To dla bohatera moment utraty złudzeń, wstrząsająca lekcja dojrzałości. Gdy po uzyskaniu doktoratu Rashid zamieszkuje w domku na spokojnej ulicy prowincjonalnego miasteczka, tradycyjnie pojmowana angielska sielskość wydaje się w jego zasięgu, co sugerowałoby możliwość integracji i akceptacji. Bohater czuje się jednak coraz bardziej samotny i wyobcowany.

Co istotne, w *Desertion* Gurnah kwestionuje z różnych perspektyw pojęcie rasy i podziały przez nie wprowadzone. Jego wyalienowany bohater zaprzyjaźnia się na uniwersytecie ze studentami z innych krajów afrykańskich, którzy często odwzajemniają rasistowskie uprzedzenia Anglików za pomocą równie negatywnych stereotypów. Co więcej, pod wpływem ruchu na rzecz praw obywatelskich i opozycji wobec apartheidu Rashid zaczyna posługiwać się dychotomią czarny/biały:

Wkrótce zacząłem mówić czarni ludzie i biali ludzie, jak wszyscy inni, coraz łatwiej wypowiadając kłamstwo, zgadzając się na ujednoczenie naszych różnic, akceptując fałszywą wizję zdominowanego przez pojęcie rasy świata. Gdyż godząc się na bycie czarnym lub białym, godzimy się również na wykluczenie bardziej złożonych możliwości, godzimy się na kłamliwe założenia, które przez wieki służyły i będą nadal służyć prostackim pragnieniom władców i patologicznemu poczuciu wyższości. (Gurnah 2005: 222)

W *Desertion* Gurnah udowadnia, że postrzeganie świata przez pryzmat rasy upraszcza rzeczywistość. Bohaterowie powieści to postaci o złożonym pochodzeniu: Hassanali i Rehana pochodzą z rodziny indyjsko-afrykańskiej, a córka i wnuczka Rehany są ponadto potomkiniami Anglika Pearce’a. Złożona genealogia tej rodziny podważa próby klasyfikacji jednostek według binarnych kryteriów rasowych (Hunsu 2014: 80). Z upływem czasu Rashid

⁶ Cytowane fragmenty wywiadu Susheily Nasty w tłumaczeniu autorki artykułu.

zdaje sobie sprawę, jak sztuczne są przejęte od kolegów schematy myślowe. Pojmuje, że podziały, w które został uwikłany, są wynikiem skomplikowanych procesów historycznych. Jak zaznacza Rothberg, uwikłanie podmiotu może być wielopłaszczyznowe i wewnętrznie sprzeczne (Rothberg 2019: 2). Rashid czuje się dyskryminowany jako emigrant, lecz w przeciwieństwie do pozostawionej na Zanzibarze rodziny prowadzi bezpieczne życie w Wielkiej Brytanii. To edukacja kolonialna umożliwiła mu emigrację i zapewniła dostatni byt. Solidarność ze stypendystami z Afryki, zbudowana na wspólnym doświadczeniu rasizmu, niechęci i pogardzie do Europejczyków, okazuje się złudna i nie daje nadziei na głębszą transformację paradygmatów myślowych.

Dramatyczne skutki obsesji na punkcie czystości rasowej ukazują losy pozostałych na Zanzibarze krewnych Rashida. Pod koniec 1963 roku wyspa uzyskała niepodległość, stając się sultanatem. Choć zdecydowaną większość mieszkańców stanowiła rdzenna ludność afrykańska, politykę i gospodarkę zdominowały wówczas mniejszości pochodzenia arabskiego i południowoazjatyckiego. W styczniu 1964 roku wybuchła na wyspie rewolucja. Powstańcy wywodzący się przede wszystkim spośród rdzennych Afrykanów, obalili sultanat. Rewolucja położyła kres pięćsetletniej dominacji Arabów na Zanzibarze. W wyniku zamieszek życie straciło od dwóch do pięciu tysięcy ludzi. W kwietniu 1964 roku Zanzibar połączył się z Tanganiką, tworząc Zjednoczoną Republikę Tanzanii (Bennett 2017: 260–268). Na Zanzibarze, w przeciwieństwie do reszty Tanzanii, wyraźne były wpływy komunizmu. Wprowadzono tu zapożyczone z NRD metody inwigilacji, podsłuchu, nieuzasadnionych kar więzienia i egzekucji. Szacuje się, że dziesięć tysięcy osób pochodzenia arabskiego oraz dwadzieścia tysięcy osób pochodzenia południowoazjatyckiego opuściło wyspę w ciągu dziesięciu lat po rewolucji (zob. Deckard 2010: 121–122). Z prasy i radia bohater Gurnaha dowiaduje się o czystkach etnicznych i prześladowaniach, a z listów krewnych o tym, jak ojciec stracił pracę i w jak trudnych warunkach zmuszona jest żyć jego rodzina, gdy brakuje wody, żywności, leków i prądu. Choć bliscy błagają go, aby nie wracał, odczuwa głębokie wyrzuty sumienia.

Gurnah kreuje swoistą paralelę pomiędzy tragedią osobistą Amina, brata Rashida, cierpiącego po utracie Jamili, a chaosem społecznym i politycznym, który ogarnia Zanzibar po rewolucji. Pisarz w sposób niezwykle poruszający ujmuje jego uczucie i namiętność, tęsknotę za ukochaną i cierpienie po zakończonym romansie. Dramatyczne są fragmenty pamiętnika Amina, gdzie bohater opisuje szantaż emocjonalny rodziców żądających, aby odtrącił Jamilę. Młody mężczyzna nie potrafi odejść od rodziców ani się im przeciwstawić. Budzą w nim odtąd jednocześnie miłość i nienawiść, a opieka, jaką otacza ich na starość, jest dla niego szczególnie trudna. Osamotnienie Amina w rodzinie jest wstrząsające. Wrogość rodziców bohatera wobec „nieczystej” rasowo i kulturowo Jamili staje się odbiciem przemocy, która wybucha na Zanzibarze. Wybrzeże Afryki Wschodniej, przed podbojem Europejczyków tak różnorodne i otwarte, zaczyna podupadać. Gurnah ukazuje zgubny wpływ nowoczesnych ideologii i walkę o władzę pomiędzy Arabami i Afrykanami po utracie stabilności, którą gwarantowała obecność Anglików. Jamila wyjeżdża, być może emigruje za granicę lub zostaje celowo wydalona z kraju. Ci, którzy zostają, są „niemal zbyt przerażeni, aby żyć” (Gurnah 2005: 248). Nowa władza szerzy propagandę, każe zapomnieć o sultanacie i wprowadza terror poprzez kontrolę wypowiedzi. Forsowana odgórnie definicja afrykańskiej tożsamości opiera się na dyskursach wykluczenia ludności innej niż rdzenni Afrykanie. Neguje się tym samym bogatą przeszłość mieszkańców Afryki Wschodniej, a zwłaszcza hi-

storię intensywnych kontaktów międzyrasowych i międzykulturowych. Ulice Zanzibaru są opustoszałe, a ludzie barykadują się w domach w obawie przed kolejnymi atakami.

Gurnah ilustruje zubożenie życia emocjonalnego, społecznego i politycznego mieszkańców Zanzibaru poprzez motyw ślepoty. Matka Amina i Rashida jest chora na jaskrę i częściowo traci wzrok. Ślepotą stanowi jednak metaforę ciasnoty umysłowej, która nie pozwoliła jej zaakceptować Jamili, a później Grace, angielskiej partnerki Rashida, ze względu na ich odmienność rasową i/lub religijną. Postać matki stanowi przykład złozonego uwikłania, zgodnie z terminologią przyjętą przez Rothberga (2019: 40). Na skutek kryzysu politycznego jej rodzina ulega bowiem marginalizacji i zubożeniu, jednocześnie jednak sama kieruje się uprzedzeniami, nieświadomie podsycając atmosferę wrogości i nienawiści. Jej postawa jest zdecydowanie odmienna od afektywnego kosmopolityzmu charakteryzującego Hassanaliego sześćdziesiąt lat wcześniej. Uwikłanie Amina jest również skomplikowane. Ulegając presji rodziców, Amin nieświadomie zaakceptował antagonizmy i uprzedzenia dzielące społeczeństwo Zanzibaru. Zrywając relację z Jamilą, której przeszłość, własna i rodzinna, skompromitowała ją w oczach jego rodziców, wykorzystał również przewagę, jaką dała mu pozycja mężczyzny w patriarchalnym społeczeństwie. Pod koniec powieści Amin stopniowo traci wzrok, jednak odmawia leczenia. Jego zgoda na zawężające się pole widzenia zdaje się odzwierciedlać zachowawcze wybory, których być może niesłusznie kiedyś dokonał. Nie zależy mu na tym, aby widzieć, ponieważ „w kraju ślepców jedno oko to wystarczający kłopot” (Gurnah 2005: 231). Zastraszeni przez władzę bohaterowie nie potrafią zdystansować się wobec swoich kłopotów i uprzedzeń — ów portret zaściankowości wymuszonej przez terror ma wymiar uniwersalny.

Konkluzja. Uwikłani w opowieści

W *Desertion* Gurnah buduje złożoną wizję Afryki Wschodniej, unikając (post)kolonialnych uproszczeń i stereotypów. Ukazuje skomplikowane relacje rodzinne i społeczne na przełomie XIX i XX wieku, podkreślając bogactwo wpływów, kultur i kontaktów. W jego powieści kolonizowanych charakteryzuje otwartość i kosmopolityzm, „światłych” kolonizatorów natomiast tendencja do sztywnych hierarchii i krótkowzroczności. Gurnah nie idealizuje jednak mieszkańców wybrzeża Oceanu Indyjskiego: marginalizacja, wyzysk, zniewolenie kobiet to cechy typowe dla tej społeczności. Jednocześnie nie demonizuje postaci Europejczyków — prezentują oni różne postawy, od prymitywnych koncepcji wyższości rasowej aż po pragnienie wzajemności i egalitaryzmu. Co istotne, konflikty na tle rasowym i religijnym, które udaje się opanować przed przybyciem białego człowieka, wybuchają na Zanzibarze po odzyskaniu niepodległości. Akcent położony przez pisarza na zgubne konsekwencje myślenia w kategoriach rasy sugeruje, że bywa ona narzędziem dyskryminacji nie tylko w społeczeństwach Zachodu, lecz również na kontynencie afrykańskim. Zaznacza w ten sposób, że dążenie do czystości rasowej może okazać się szkodliwe i przyczynić się do pogłębienia uprzedzeń i konfliktów. W tej i innych powieściach Gurnaha wybrzeże Afryki Wschodniej zamieszkują postaci wymykające się jasnym kategoriom tożsamości etnicznej i rasowej, co uwypukla, jak złudne są próby porządkowania rzeczywistości według sztywno zdefiniowanych kryteriów.

Należy podkreślić, że to przede wszystkim postaci kobiet doświadczają w *Desertion* dyskryminacji i wykluczenia. Mimo pewnej marginalizacji Hassanali wiedzie udane życie, angażując się w działalność lokalnego meczetu. Jego siostra ulega jednak stygmatyzacji,

ponieważ dla społeczności, w której się urodziła, liczą się przede wszystkim jej złożone pochodzenie i skandaliczne romanse. Córka i wnuczka Rehany, o jeszcze bardziej skomplikowanym rodowodzie, są zatem skazane na wykluczenie (Steiner 2010: 132). Wygnanie Jamili z miasta i wyspy sugeruje, że podobnie jak nie ma dla niej miejsca w rodzinie Amina, nie ma dla niej miejsca w nowo utworzonym kraju (Macura-Nnamdi 2014: 292)⁷. Na życie bohaterki *Desertion* decydujący wpływ mają więc nie tylko relacje kolonialne, ale również normy kulturowe i etniczne kształtujące społeczeństwa Afryki Wschodniej.

Gurnah kreśli także fascynujący portret emigranta, uwypuklając szok, jaki przeżywa Rashid na skutek zderzenia z wrogością angielskiego społeczeństwa. Emigracja pozwala mu jednak uzyskać szerszą perspektywę i zrekonstruować historie pozostałych bohaterów. W tym sensie Rashid, który wyjechał z Zanzibaru, „widzi” więcej niż jego rodzina. Po przypadkowym spotkaniu z Barbarą Turner, która opowiada mu o przeszłości swojej rodziny w Afryce, tylko on jest w stanie odtworzyć historię Rehany. Pełniąc rolę biografa, zdobywa informacje uzupełniające luki w życiu bohaterów. Jako pisarz emigracyjny, uwalnia się od „ślepoty”, która sprawia, że jego krewni na Zanzibarze nie potrafią wyzwolić się z uprzedzeń rasowych i religijnych (Hunsu 2014: 86).

W *Desertion* Gurnaha historie bohaterów „podróżują” (Nasta 2004: 357) i „żyją własnym życiem” (Nasta 2004: 353). Spotkanie Rehany z Pearcem wywołuje cały splot wydarzeń naznaczających intymne losy bohaterów w Afryce i w Europie. Jako brat Amina, który odrzucił Jamilę, Rashid czuje się współodpowiedzialny za to, co przytrafiło się młodej kobiecie. Na emigracji dystansuje się wobec hierarchii kolonialnych i patriarchalnych, a los Rehany budzi w nim współczucie. Angielka, z którą Rashid nawiązuje romans pod koniec powieści, jest również uwikłana w wydarzenia sprzed lat, ponieważ jej rodzina wzbogaciła się w czasach ekspansji kolonialnej. Związek jej babki z Pearcem, a zatem jej własne narodziny nie byłyby możliwe, gdyby Martin nie opuścił Rehany. W *Desertion* Gurnah uchwycił po mistrzowsku powiązane historie różnych grup etnicznych, narodowych i religijnych, tworząc złożoną wizję Afryki Wschodniej i spuścizny kolonialnej. Kreśląc transkontynentalny kontekst dla swych „podróżujących opowieści”, pisarz ukazuje uwikłania, których często jesteśmy nieświadomi, sploty historii na pozór odległych, a jakże sobie bliskich.

---

⁷ Ewa Macura-Nnamdi (2014) szczegółowo analizuje postaci kobiet w *Desertion* i ich wykluczenie.

Bibliografia

- Abdulrazak Gurnah — Facts — 2021* (2022), NobelPrize.org, Nobel Prize Outreach AB, www.nobelprize.org/prizes/literature/2021/gurnah/facts/ [dostęp: 1.03.2022].
- Bennett Norman R. (2017), *A History of the Arab State of Zanzibar*, Routledge, Londyn, Nowy Jork.
- Bhabha Homi K. (2010), *Miejsca kultury*, przeł. T. Dobrogoszcz, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków.
- Blixen Karen (2019), *Pożegnanie z Afryką*, przeł. J. Piątkowska, J. Giebułtowicz, Wydawnictwo Poznańskie, Poznań.
- Branach-Kallas Anna (2022), *Askari, Colonial Encounters, and Postcolonial War Commemoration in Afterlives by Abdulrazak Gurnah*, „Journal of Postcolonial Writing”, DOI: 10.1080/17449855.2022.2059210.
- Deckard Sharae (2010), *Paradise Discourse, Imperialism, and Globalization: Exploiting Eden*, Routledge, Londyn, Nowy Jork.
- Gandhi Leela (2006), *Affective Communities: Anticolonial Thought, Fin-de-Siècle Radicalism, and the Politics of Friendship*, Duke University Press, Durham, Londyn.
- Gillespie Greg (2007), *Hunting for Empire: Narratives of Sport in Rupert's Land, 1840–70*, University of British Columbia Press, Vancouver.
- Gurnah Abdulrazak (1994), *Paradise*, The New Press, Nowy Jork.
- Gurnah Abdulrazak (1996), *Admiring Silence*, Hamilton, Londyn.
- Gurnah Abdulrazak (2001), *By the Sea*, Bloomsbury, Londyn, Oksford, Nowy Jork, Nowe Delhi, Sydney.
- Gurnah Abdulrazak (2005), *Desertion*, Bloomsbury, Londyn.
- Gurnah Abdulrazak (2020), *Afterlives*, Bloomsbury, Londyn, Oksford, Nowy Jork, Nowe Delhi, Sydney.
- Hunsu Folasade (2014), *Autobiography and the Fictionalization of Africa in the Twenty-First Century: Abdul Razak Gurnah's Art in Desertion*, „Brno Studies in English” nr 40(2).
- Kipling Rudyard (2020), *Brzemie białego człowieka*, przeł. A. Bańkowska, Czytelnia nowynapis.eu, www.nowynapis.eu/czytelnia/artykul/brzemie-bialego-czlowieka [dostęp: 6.07.2022].
- MacKenzie John M. (1988), *The Empire of Nature: Hunting, Conservation and British Imperialism*, Manchester University Press, Manchester, Nowy Jork.
- Macura-Nnamdi Ewa (2014), *(Un)Homing Women: Domestic Politics in Abdulrazak Gurnah's Desertion* [w:] *Affinities: Essays in Honour of Professor Tadeusz Rachwał*, red. A. Pantuchowicz, S. Masłoń, Peter Lang, Frankfurt nad Menem.
- McKenna Amy (2021), „*Abdulrazak Gurnah: Tanzanian-born British Author*”, www.britannica.com/biography/Abdulrazak-Gurnah [dostęp: 20.01.2022].
- Miller John (2015), *Writing the Littoral* [w:] *The Globalization of Space: Foucault and Heterotopia*, red. M. Palladino, J. Miller, Routledge, Nowy Jork, Londyn.
- Moorthy Shanti (2010), *Abdulrazak Gurnah and Littoral Cosmopolitanism* [w:] *Indian Ocean Studies: Cultural, Social, and Political Perspectives*, red. S. Moorthy, A. Jamal, Routledge, Nowy Jork, Londyn.
- Naipaul V.S. (1971), *Marionetki*, przeł. M. Zborowska, Książka i Wiedza, Warszawa.

- Nasta Susheila (2004), *Abdulrazak Gurnah with Susheila Nasta* [w:] *Writing across Worlds: Contemporary Writers Talk*, red. S. Nasta, Routledge, Londyn, Nowy Jork.
- Ngũgĩ wa Thiong'o (1986), *Decolonising the Mind: The Politics of Language in African Literature*, James Currey, Londyn.
- Pratt Mary Louise (2011), *Imperialne spojrzenie. Pisarstwo podróżnicze a transkultuacja*, przeł. E.E. Nowakowska, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków.
- Rothberg Michael (2019), *The Implicated Subject: Beyond Victims and Perpetrators*, Stanford University Press, Stanford.
- Spivak Gayatri Chakravorty (1994), *Can the Subaltern Speak?* [w:] *Colonial Discourse and Postcolonial Theory: A Reader*, red. P. Williams, L. Chrisman, Columbia University Press, Nowy Jork.
- Steiner Tina (2010), *Writing „Wider Worlds”: The Role of Relation in Abdulrazak Gurnah’s Fiction*, „Research in African Literatures” nr 41(3).
- Tichelar Michael (2017), *The History of Opposition to Blood Sports in Twentieth Century England. Hunting at Bay*, Routledge, Londyn, Nowy Jork.
- Werner Michael, Zimmermann Bénédicte (2006), *Beyond Comparison: Histoire Croisée and the Challenge of Reflexivity*, „History and Theory” nr 45.
-